
PŘÍRUČKY O VÝCHOVĚ PRO RODIČE

Lenka Lacinová

Anotace: *Prezentovaný výběrový přehled překladů zahraniční literatury o výchově dětí vydané na našem knižním trhu v devadesátých letech dvacátého století dokumentuje šíři a rozmanitost jednotlivých příspěvků k dané problematice. Pro účely této práce jsme se rozhodli zmapovat právě překlady prací zahraničních, k nimž v předchozím období česká rodičovská veřejnost neměla přístup, a devadesátá léta znamenají právě přelom zejména z hlediska uvolnění jiných než tuzemských informačních zdrojů. Z důvodu velké rozmanitosti a širokého spektra přístupů, východisek a forem zpracování této problematiky jsme se pokusili nalézt kritéria jejich klasifikace, jež umožní zpřehlednění celé sledované oblasti. V závěru příspěvku předkládáme návrh možné podoby rodinné výchovy konce dvacátého století v ČR, která vyvstala na základě analýzy výchovných doporučení obsažených v příručkách o výchově pro rodiče.*

Klíčová slova: *výchova v rodině, příručky o výchově pro rodiče, výchovná doporučení, cíl výchovy.*

Úvod

Z neutuchajícího zájmu široké laické i odborné veřejnosti o fenomén výchovy dítěte v rodině, který můžeme vyčíst již z kvantitativních příspěvků na dané téma zprostředkovaných v současnosti dostupnými informačními nosiči, můžeme vysuzovat, že existuje mnoho otázek a nejistot, které zůstávají v této oblasti nezodpovězeny či jsou řešeny pouze částečně. Je též možné, že existující odpovědi v kontextu nových kulturně společenských podmínek zastarávají. Výchova dítěte v rodině je bezpochyby jednou ze základních determinant formování osobnosti, a zejména proto jí výzkumníci (a zvláště psychologové) věnují tolik pozornosti.

V posledních desetiletích konstatují mnozí autoři výrazné změny v podobě, struktuře a fungování rodiny (Možný 1999, Singly 1998), které z hlediska základních funkcí rodiny souvisejí i s výchovou dětí v ní. O tzv. moderní rodině se však hovoří například v rámci sociologických teorií již mnohem déle (viz myšlenky zahrnuté v klasické Durkheimově přednášce z roku 1892). Je zřetelné, že i výchova dětí v již explicitně

nepatriarchálně uspořádaných rodinách doznává značných proměn. Se změnou modelu manželského a rodinného soužití se mění také poměr a významnost zdrojů utváření tzv. způsobu výchovy v rodině (termín přebíráme z práce J. Čápa 1996 aj.). V minulosti byla patrně nejsilnějším faktorem při genezi způsobu výchovy v rodině po několik generací děděná tradice v rodinném a sociokulturním smyslu. V současnosti můžeme konstatovat významný posun k akcentaci vlivu samotné osobnosti rodičů a jejich individuálních představ (jedním z možných vysvětlení tohoto posunu by mohlo být významné posílení jednoho z charakteristických rysů rodiny euroamerického typu současnosti, který lze definovat jako výraznější preferenci individualistické funkce rodiny a dále také jako poněkud značnější uzavřenost nukleární rodiny vůči mezigeneračnímu soužití v historickém srovnání), ačkoliv model výchovy v původní rodině rodičů hraje i nadále velmi významnou roli jako vzor napodobení či odmítnutí (Matějček 1999). Na významu však nabývají i jiné zdroje, které již přesahují rámec jednotlivých kultur a jsou

svým dosahem globální. Jedná se o vliv masových médií, nivelizačního trendu kulturních vzorců, ale ve významné míře o názory odborné veřejnosti, které jsou transformovány do popularizační podoby a šíří se pomocí knižních a časopiseckých publikací, ale v poslední době významně též prostřednictvím internetu. Vzrůstajícího významu názorů odborníků na výchovu dětí (pediatrů, psychologů, pedagogů) si povšimli někteří autoři (např. Singly 1998, Dobson 1995), kteří ovšem současně konstatují, že normativní vliv odborné veřejnosti může působit dvěma rozdílnými směry. Je faktem, že pro některé rodiče může být příručka o výchově dobrým vodítkem, jež sníží úroveň obav a nejistoty, které mohou novopečení rodiče prožívat. Na druhou stranu může apel na absolutní rodičovskou zodpovědnost za zdravý psychický vývoj dítěte spojený s mnohdy rozpornými doporučeními (např. důraz na plné a okamžité naplňování potřeb dítěte a oproti tomu varování před důsledky jeho hyperstimulace) způsobovat pocit nekompetence a názorové nejednoznačnosti, který ve svém důsledku vede k nežádoucí ztrátě výchovné jistoty.

I. Výchova v rodině a zkoumání podoby výchovných doporučení v příručkách pro rodiče

Výchova v rodině je stejně jako jiné komplexní jevy významně kulturně a historicky determinována. Názory na to, jakým způsobem optimálně vychovávat děti, se liší nejenom v jednotlivých historických etapách a mezi různými kulturami napříč, ale také v rámci odlišných sociálních vrstev jednoho kulturně geografického okruhu, nebo dokonce i mezi jednotlivými generacemi. Ukazuje se, že nelze vysledovat optimální způsob výchovy, neboť se v průběhu věků neustále proměňuje výchovný cíl, tzn.

v jakého člověka a s jakými vlastnostmi chceme dítě vychovat, v jakém typu společnosti má jako budoucí dospělý obstat (Guggenbühl-Craig 2001).

Volba nebo utváření výchovného stylu nebo rodičovských postojů k výchově vychází z několika zdrojů. Shrnující informaci o nich podává Čáp (1996), který na základě dosavadních poznatků charakterizuje tři hlavní skupiny podmínek, jež jsou ve vzájemném vztahu. Jedná se o 1) osobní vlastnosti a zkušenosti vychovávajících, 2) vlastnosti a zkušenosti vychovávaných dětí, jejich chování a působení na dospělé, kteří se je snaží vychovávat, 3) společenskohistorické podmínky od ekonomických a kulturních až po výchovné tradice země, doby, rodiny, školy atd. (Čáp 1996). V našem příspěvku se zaměřujeme na faktor, jenž spadá do třetí skupiny podmínek, mezi které zahrnujeme např. působení masových médií, převládající ideologii, ale i vyjadřované názory odborníků (psychologů, pedagogů či pediatrů) určené laické veřejnosti (tzn. rodičům či vychovatelům dětí). Výchovná doporučení a rady se předávají především prostřednictvím popularizačních publikací. Tato studie sleduje podobu výchovných doporučení v překladech zahraničních příruček pro rodiče o výchově dětí, které se objevily na českém knižním trhu v devadesátých letech 20. století, tzn. v období přechodu původně totalitně řízené společnosti ve společnost založenou na principu tržní demokracie.

Podoba názorů na rodinnou výchovu u nás byla předmětem zkoumání J. Langmeiera (Langmeier; Langmeierová 1977). Obsahovou analýzou knih o výchově dětí v rodině, které byly u nás vydány v rozmezí let 1850–1962, rozčlenil tuto časovou etapu na několik odlišných období. Pro ně pak formuluje tzv. cíl výchovy, tedy představu ideálního výsledku výchovného působení rodičů.

V druhé polovině devatenáctého století převažovala v literatuře o výchově dětí tendence k přísnému vedení a důsledné nesmlouvavosti od raného dětství, jež měla předcházet vzniku mravních nedostatků a chyb. Jako hlavní požadavek se zde objevuje naprostá a bezvýhradná poslušnost a uznání autority rodičů jako zástupců norem širší společenské hierarchie, což je v úzké souvislosti s převažujícím patriarchálním uspořádáním rodinné struktury. Podstatná pro výchovu dítěte je hierarchie autority v rodině, jejíž vrchol představuje otec. Důraz je kladen především na osobní mravnost a převládá idea morálně úspěšného dítěte.

V letech 1900 až 1920 dochází ke změnám v patriarchálním uspořádání rodiny, jež se částečně liberalizuje, a tím se uvolňují i názory na otázky a zásady výchovy. Přelom století a počátek století dvacátého je charakteristický pozvolnou demokratizací procesů výchovy v rodině, změnou podobou citové zainteresovanosti rodičů vůči dítěti, ale také především změnou hodnoty a ocenění funkce rodičovství ve společnosti vůbec. Požadavky na disciplínu se stávají mírnějšími, je akcentována spíše racionální stránka výchovy. Do popředí se dostává idea vzdělaného dítěte, které přijímá společenské morální hodnoty. Důraz se přesouvá na poslušnost, která je ale založena na vědomém základě. V tomto období se ustupuje od tělesných trestů nebo lépe řečeno jsou frekventovanější doporučení od fyzického trestání upouštět. V publikacích tohoto období se objevují výchovné techniky, které upřednostňují vědomé přijetí norem ukládaných dítěti nejprve rodiči, posléze pak vstupem do širšího sociálního prostředí.

Od dvacátých let do poloviny dvacátého století pak Langmeierovi vysledovali v příručkách pro rodiče především vyzdvížení racionálnosti a účelnosti výchovných postupů. Oproti moralizování a bezpodmínečné

kázní se nyní staví spíše výchova k vytvoření pevných zvyků od útlého věku. Jako hlavní výchovná chyba je uváděno rozmazlování dítěte, kterému vychovatel vyhovuje v nerozumných přáních, jež jsou v rozporu s tehdejšími dobovými poznatky lékařské a pedagogické vědy.

Ve druhé čtvrtině dvacátého století se významněji oslabuje autoritativní přístup k výchově a převládá tendence k zdůraznění rozumnosti ve výchově. Mezi doporučovanými výchovnými metodami je nejčastěji uváděna důslednost. Struktura rodiny pomalu ztrácí ryze patriarchální ráz a probíhají demokratizační procesy, jež jsou zřejmě také v souladu s růstem emancipačních snah ženského hnutí. V této době se objevuje idea výkonného, úspěšného dítěte.

Od padesátých let dochází podle analýzy autorů ke zvýšení důrazu na pozitivní emoční vztahy v rodině a k zviditelnění úlohy mateřské role pro optimální vývoj dítěte. Cítíme však určitý rozpor mezi předloženými závěry a reálnou situací padesátých let u nás, v kterých bylo možno pozorovat podstatný nárůst předškolních zařízení a kdy i legislativa neumožňovala matkám pečovat o své děti v raném věku dle dobových poznatků (viz proklamovaný důraz na prospěšnost umělé výživy, minimální délka mateřské dovolené, přestávky na kojení zakotvené v zákoníku práce, vznik jeslí, závodních školek atd.).

Druhá polovina dvacátého století již nebyla Langmeierem (1977) zmapována a dosud neexistuje přehledová práce na toto téma. Jako izolovaný příklad můžeme uvést tvrzení a doporučení pocházející z publikace o péči o děti do jednoho roku věku pro rodiče, na nichž je možno jasně ilustrovat, jakým způsobem a do jaké míry zasahovala ideologie totalitních režimů až do soukromí rodin. V těchto populárně naučných knihách se mnohdy objevovaly myšlenky, které

nevycházely z tehdejší úrovně stavu vědění a poznatků vývojové psychologie, jako spíše vyhovovaly potřebám ekonomicko-politickým, což dokládá tvrzení, že umístění půlročního dítěte v jeslích je prospěšné pro rozvoj jeho sociálního citění (!) a schopnosti včlenit se a žít v kolektivu. Tato mylná argumentace, která nerespektovala přirozené milníky dětského vývoje, byla ještě podepřena domněnkou, že pedagogicky školený personál jeslí může poskytnout dětem odborně fundovanou péči, které jejich pedagogicky nevzdělané matky nejsou a ani nemohou být schopny (Matoušek 1987). Literatura o výchově dětí pro rodiče pocházející z období socialismu ještě čeká na své psychologicko-historiografické zpracování a je zřejmé, že vzhledem k ideologické kontaminaci těchto publikací půjde o náročnou kritickou studii s přesahy mimo rámec psychologie vzdělávání, výchovy a rodiny.

II. Devadesátá léta 20. století a příručky o výchově dětí v ČR

V období posledního desetiletí minulého století došlo všeobecně k uvolnění zdrojů informací a v souvislostech se změnou společností od totalitního řízení k demokratickým, ale také tržním principům, se objevilo velké množství publikací o dětech a péči o ně, o výchově v rodině a ve škole, o vzdělávání, rozvoji jednotlivých schopností a dovedností v dětském věku, dále pak třeba nápady pro maminky na mateřské dovolené, receptáře činností pro rodiny s dětmi a další.

Výchova v rodině není však pouze výsostně psychologickým tématem. Psychologové nejsou jediní, kteří předávají rodičům odborné rady a doporučení k výchově dětí (v minulosti se na jejich místě nacházeli duchovní a lékaři, později pedagogové). Autory publikací jsou mnohdy pedagogové (ať již

teoretikové i učitelé a vychovatelé z praxe), psychiatři, představitelé alternativních hnutí či samotní rodiče. Současné tendence ve výchovných směrech se ubírají k projevování kladného emočního vztahu mezi rodiči a dětmi, k otevřenosti rodinného systému vůči okolnímu světu, ale taktéž se znovu objevuje zvýšený důraz na kázeň, která může být v moderním pojetí chápána jako vymezování hranic a norem v chování a komunikaci mezi dospělými a dětmi (Rogge 1996, Cloud; Townsend 1999) a jejich dodržování na základě silného emočního vztahu, jež umožňuje vytvoření bezpečné základny pro rozvoj osobnosti dítěte. Na tomto místě je třeba vyzdvihnout přínos nestora vývojové psychologie prof. Z. Matějčka, jehož původní práce, které vycházely i v dobách socialistického režimu, zdůrazňovaly právě uvedené zásady důležitosti kladného emočního vztahu, bezpodmínečného přijetí dítěte rodiči a stanovení a dodržování hranic v rodinné výchově, ačkoliv převládající doporučení ideologizujících autorů byla spíše v protikladu (např. přísné dodržování tříhodinových intervalů na kojení, absolutní odmítnutí tzv. uspávání a chování malých dětí). Knihy profesora Zdeňka Matějčka (Co děti nejvíc potřebují – 1994, Co, kdy a jak ve výchově dětí – 1999 aj.) patří do zlatého fondu příruček o výchově pro rodiče a dokládají snad nejlépe podobu výchovy v českých podmínkách, která zůstávala i přes ideologické a politické zásahy (vliv sovětské literatury o výchově před rokem 1989 nebo příklon k liberalismu anglosaského typu po roce 1989) víceméně v tradiční podobě kombinace kázně a lásky, jak ji doporučoval koneckonců již J. A. Komenský.

Současnou podobu výchovy v rodině u nás můžeme charakterizovat i na základě dostupných příruček adjektivy, jako např. pluralitní či globální. Jejimi charakteristikami dále jsou rozmanitost, vzájemná propo-

jenost, ale i roztržičnost, eklecticismus, kolážovitost či postmoderní spojování tradice a moderních postupů vycházejících z významných psychologických teoretických koncepcí (např. práce Dona Dinkmeyera, některé z křesťanských výchovných příruček, práce Jamese Dobsona a zároveň jeho kritika například z pohledu feministicky orientovaných autorek).

III. Klasifikace příruček o výchově pro rodiče

Následující text vychází z průřezu knižní produkci českých nakladatelství devadesátých let 20. století. Sleduje výběrově překlady cizojazyčných publikací, jichž se po roce 1989 na knižním trhu objevilo značné množství. Pro účely této práce jsme se rozhodli zmapovat právě překlady prací zahraničních, k nimž v předchozím období česká rodičovská veřejnost neměla přístup, a devadesátá léta znamenají právě přelom zejména z hlediska uvolnění jiných než tuzemských informačních zdrojů. Tato práce tedy nereflektuje původní díla českých odborníků v oblasti výchovy dětí, ač jsme si vědomi jejich velkého významu na utváření rodičovských postojů v daném kulturním prostoru (publikace Z. Matějčka, J. Švejcar, J. Kocha aj.).

Z důvodu velké rozmanitosti a širokého spektra přístupů, východisek a forem zpracování této problematiky jsme se pokusili nalézt kritéria jejich klasifikace, jež umožní zpřehlednění celé sledované oblasti. Členění, které se nezaměřuje čistě jen na publikace určené rodičovské veřejnosti a zohledňuje i práce vědecké, ve svém důsledku nabízí pouze nejhrubší rozdělení, které nepostihuje detailnější znaky prací o výchově v rodině, a uvádíme je tedy pouze pro úplnost pohledu:

- práce mající parametry vědeckých publikací (články v odborných časopisech,

určité pasáže z učebnic určených studentům psychologie, pedagogiky, učitelských oborů apod.),

- publikace určené širší laické veřejnosti (tzv. popularizace, tedy příručky o výchově pro rodiče).

Kritérium základního východiska členění příruček pro rodiče na následující dvě skupiny:

1. práce, jejichž koncepce vychází z určitého teoretického rámce (vedle prací, jež reprezentují významné psychologické či psychotherapeutické školy, mohou být pod tuto skupinu zahrnuty i práce filozofické, fenomenologicky definující výchovu jako specifický jev),
2. práce vycházející z empirie, tzn. z praktických zkušeností samotných autorů s výchovou.

Uvedené kritérium však nediferencuje dostatečně. Uvědomujeme si existenci publikací, které splňují obě dvě podmínky a kloubí v sobě teoretickou i praktickou základnu.

Jemněji diferencujícím kritériem členění by mohlo být zaměření obsahu a pozice tématu výchovy v celkové struktuře práce:

- a) příručky s výlučnou tematikou výchovy, v nichž se autoři pokoušejí o vytvoření jednotné koncepce výchovy s všeobecně platným dosahem na základě určitých teoretických koncepcí (např. psychoanalytické základy, adlerovské pojetí, logoterapeutický přístup k výchově);
- b) příručky o dětech pro rodiče, v nichž jsou zmínky o výchově spíše v rámci doporučení a informací o péči (fyzickou, hygienickou, zdravotní) a výchovná doporučení netvoří základní linii publikace;
- c) příručky pro rodiče, jež se dotýkají specifických výchovných problémů nebo se zaměřují na jednotlivé aspekty či období ve výchově dětí (např. péče a výchova mentálně či zdravotně postižených dětí, návody na práci s dětmi s problémy v učení a chování, knihy se zaměřením na

- sexuální výchovu, příručky o dospívání, knihy věnující se např. výchově dětí k zodpovědnosti nebo jak vychovat děti, aby netrpěly pocitem méněcennosti);
- d) příručky o výchově na podkladě určitého životního stylu a filozofie (knihy o křesťanské výchově, příručky na základě některých východních nauk, kulturních odlišností atd.).

Dále můžeme zkonstatovat, že jednotlivé práce se od sebe zřetelně liší vedle uvedených znaků také poměrem prezentovaného teoretického textu a uváděných kazuistik. Nelze však přiřadit toto další kritérium do výše prezentované klasifikace, neboť rozdílný poměr kazuistického materiálu a teoretického výkladu můžeme pozorovat napříč navrženými kategoriemi publikací. Obecně se ale dá říci, že zejména příručky pro rodiče, které se dotýkají specifických výchovných problémů (viz bod 3), obsahují rozsáhlejší kazuistický materiál, který má rodičům názorně ilustrovat konkrétní otázky výchovy a výchovné situace s jejich možným vyústěním do výchovné intervence. Příkladem takto koncipované publikace může být např. kniha autorů Berneové a Savaryho *Jak nevychovat dítě s pocitem méněcennosti* (1998). Jednotlivá doporučení jsou v jednoduché formě přímo názvem kapitol, jejichž obsahem jsou kazuistické příběhy, které daná tvrzení ilustrují skutečnými příběhy a situacemi z klinické praxe či z rodinného života autorů. Každá z těchto kapitol v závěru obsahuje shrnutí, které dává instruktivní návod k výchovným postupům pro rodiče.

1. Příručky o výchově vycházející z významných psychologických koncepcí

Mnohé z publikací o výchově pro rodiče odkazují k významným psychologickým koncepcím, z nichž většina socia-

lizaci dítěte a jeho výchovu v dětství pokládají za centrální motiv a základní faktor při utváření osobnosti dospělého jedince. Tato skutečnost má svůj počátek zřejmě již v revolučním obratu pozornosti zakladatele psychoanalytické psychologie S. Freuda k údobí raného dětství a k vzájemným vztahům mezi rodiči a dětmi. Na Freudovu práci navázali v tomto smyslu mnozí autoři (z těch významnějších jmenujme např. jeho dceru A. Freudovou, J. Bolwyho, M. Ainsworthovou, D. Winnicotta a další), kteří zaměřili svá zkoumání a teoretické úvahy právě na problematiku vztahu dítě – rodič. Není tedy překvapující, že většina publikací, jež se odvolávají explicitně na nějaký výchozí teoretický koncept, spadá do oblas-
ti hlubinně orientované psychologie. Psychoanalyticky zaměřené publikace o výchově ze sledovaného období reprezentuje kniha P. Delarocheho *Rodiče, nebojte se říkat ne* (2000), jež se věnuje výchovným problémům zapříčiněným dysfunkcí v rozdělení kompetencí a rolí rodičů. Delaroche pokládá při výchově dětí za nejpodstatnější stanovování hranic a mezí. Vedle tohoto podstatného momentu autor upozorňuje i na další zdroj častých problémů, jež se vztahují ke změnám v pojetí rolí v rodině a vymezení kompetencí otce a matky ve vztahu k dítěti. Dnešní rodiče se totiž pokoušejí smířit charakteristiky moderního života společnosti s vnitřními pocíťovanými potřebami vlastní rodiny. Na rodinu doléhá v poslední době velké množství různých vnějších vlivů a tlaků, které způsobují transformace tradičního rozdělení rolí v rodině. Rodina se přizpůsobuje celospolečenskému vývoji, otcové jsou z různých důvodů připravováni o svou typickou mužskou dominantní roli a oproti tomu matky jsou rozpačité a obávají se moci, která je jim propůjčena. V rámci emancipačního hnutí je to sice nesporný pokrok, ale vzhledem k těmto změnám často děti ztrá-

cejí orientační body, na něž se ve smyslu získávání základních jistot upínají. Dítě totiž potřebuje rodiče, kteří zaujímají určité a jisté místo. Autor dokonce tvrdí, že toto místo není v žádném případě zaměnitelné, když říká: „Otec není druhá matka“ (Delaroche 2000, s. 9). Je faktem, že mnozí rodiče jsou si této skutečnosti vědomi a přesto, že je současný trend vede k egalitářskému přístupu k oběma pohlavím a rovnostářskému rozdělení rolí, měli by se snažit udržet rozdílnost funkcí, třebaže tyto už nemusejí být v přímé souvislosti s pohlavím.

Pokud se týká početí dítěte, jsou zapotřebí dvě osoby rozdílného pohlaví, konstatuje autor a zastává názor, že i k jeho optimální výchově je zapotřebí osob dvou, a uvádí: „Měli by to být dva plnoprávní jedinci, kteří jeden druhého berou v úvahu, a navíc zachovávají formální hierarchii, aby pomáhali dítěti najít si své místo ve vztahu k nim“ (Delaroche 2000, s. 9). Tato práce upozorňuje na důležitou roli otce ve výchově, autor na mnoha místech připomíná nebezpečí změn v chápání otcovské role a především jeho rodinné autority, která je v mnohých rodinách moderním způsobem života narušována a téměř upozaděna. Podle Delarocheho: „Výchova má především potřebu autority, často potřebu zákazů a někdy i trestů“ (tamtéž, s. 137). Dle autora totiž nadměrná agitovanost dětí doprovázející a charakterizující jejich problémové chování nebývá ve většině případů genetického původu, ale je nepřímým důsledkem nedostatku zákazů. Jako druhý podstatný zdroj problematického chování určuje skutečnost, že otec bývá systematicky stažen v rodině ve výchově na druhou kolej. V tom, aby přijal optimální roli, mu nemusí zabráňovat jeho častá nepřítomnost v rodinném dění, jak ji právě přináší moderní způsob života, ale spíše jeho diskvalifikace. Z klinických případů vyplývá, že právě v kontaktu s otcem dítě získává

jinou dimenzi než je dimenze uspokojování potřeb, kterou na sebe logicky bere matka. Otec v tomto smyslu hraje velmi podstatnou a důležitou roli v předávání hodnot z vnějšího světa, které jsou částečným cílem výchovy.

Dalším významným zdrojem pro problematiku výchovy se v tomto smyslu jeví odkaz A. Adlera a individuální psychologie. Na jejích základech byla v šedesátých letech v USA vytvořena Lindou Albert koncepcí tzv. kooperativní výchovy, která je určena učitelům, případně dalším odborníkům pracujícím s dětmi a mládeží. Ve sféře rodinného poradenství, při práci s dětmi s problémovým chováním, nacházíme aplikaci individuální psychologie v programu STEP (systematic training for effective parenting). Don Dinkmeyer a Gary D. McKay v publikaci STEP : Efektivní výchova krok za krokem (1996) metodou tzv. přirozených důsledků a konkrétními návody pro výchovu dětí nastiňují bazální východiska pro formování harmonického vztahu mezi rodiči a dětmi. Kniha tedy vychází z koncepce tzv. přirozených důsledků ve výchově dětí, jež jsou založeny na základech adlerovské individuální psychologie. Její obsah je strukturován jako přehledná příručka, jež předkládá ucelený „tréninkový program“ pro rodiče s dětmi. Jak autoři předdesílají v úvodu, „...velmi dobrých výsledků při výchově lze tedy dosáhnout především důkladným studiem a aplikací tohoto systému a metod – ať už samostatně nebo ve skupině...“ (Dinkmeyer; Mc Kay 1996, s. 9). Na základě významného psychologického směru tak vypracovali didaktickou příručku, která je vhodná pro práci na optimalizaci rodinných interakcí a zhodnocení rodinných vztahů. V úvodu je nastíněno, jakým způsobem lze vysvětlovat chování dětí a projevy špatného chování jsou zde pojaty jako cesta k určitému cíli. Tato práce převádí myšlenky a doporučení

pro výchovu dětí do systematického tréninkového programu, který obsahuje konkrétní úkoly a způsoby řešení konfliktních, ale i preventivních momentů výchovy.

Ani odkaz hlubinné psychologie C. G. Junga neopomíjí problematiku výchovy a vzdělávání. Pro jednoduchá a srozumitelná praktická doporučení ovšem nemá Jungova komplikovaná a sofistikovaná koncepce přílišné předpoklady, neboť jeho tvrzení nelze jednoduše a srozumitelně generalizovat a simplifikovat. Výjimkou může být práce Kaufmanové-Huberové (1998), jež dokázala pro laiky přijatelnou formou vyjít z Jungova odkazu, zejména v oblasti učení o archetypech, a ve spojení s pohádkovým světem analyzuje některé rituály uskutečňující se v dětském věku v rodině. Z těchto analýz pak předkládá zcela konkrétní doporučení pro výchovu dětí od novorozeneckého věku. Autorka citované publikace vidí v rituálech jedinečný prostředek výchovy dětí. Jako psychoterapeutka pro děti a mládež si všímá především rituálů ve vývoji dětí, vykládá je na základě jungovské hlubinné psychologie jako archetypové jednání. Rituály pojímá jako ustálené vzorce chování, které probíhají podle určitých pravidel, jež zůstávají dlouhou dobu stabilní a neměnné. Během společenských změn dochází k vyprazdňování smyslu některých rituálů, které se bez nového obsahu stávají pouhou formou. V minulosti rituály do značné míry řídily veškerý život. Zejména byly přítomny v přechodových, ba přímo krizových obdobích či momentech. Krize ve svém původním znamení označuje bod zlomu nebo obratu, a nemá tudíž jednoznačně negativní význam. Kaufmann-Huberová konstatuje, že z tohoto hlediska krizi procházíme v každé situaci, kdy se musíme přizpůsobovat novým a změněným podmínkám. Právě rituály usnadňovaly v minulosti adaptaci na tyto nově vzniklé podmínky. Ve všech kulturách mají rituály stejnou funkci. V koncepci hlubinné

psychologie C. G. Junga jde o specifický lidský způsob chování, který je označen jako archetypický. Autorka poukazuje na mnohost výchovných doporučení, jejichž protikladnost může spíše matky znejistňovat, než aby jim pomáhala. Upozorňuje na vyústění v pocity viny, které často prožívají zejména matky, a proto nabízí jinou perspektivu pohledu na problematiku výchovy. Konstatuje, že vývoj každého jednotlivého dítěte probíhá značně odlišně, jak rozdílně se děti projevují a jak značně variabilní a mnohdy nesrovnatelné jsou jejich potřeby. Uvádí příklady, z nichž by mělo vyplynout, že i rodiče směji právě tak rozdílně na dítě reagovat. Posiluje odvalu a jistotu rodičů, aby více vnímali vlastní dojmy a pocity, z nichž by pak mělo vycházet jejich vlastní jednání. Popisuje jednotlivá vývojová období a jim odpovídající druhy rituálů, které buď vyšly od dětí samotných, anebo je vytvořili rodiče při každodenní péči o své potomstvo. Autorka upozorňuje na možnost nebezpečí, že dítě v dospělosti může na základě svého vlastního dětství nesprávně posuzovat a vidět problémy a krize tam, kde v realitě nejsou, a naopak je přehlížet v jiných oblastech. Rodiče se v tom případě promítají do svých dětí.

Logoterapeutické přístupy vycházející z odkazu V. Frankla se jeví významným příspěvkem pro výchovu, kterou reprezentuje práce E. Lukasové (1997), jež může být charakterizována jako pohled na výchovu z poněkud jiného úhlu. Oproti některým představitelům psychoanalytického hnutí nepodporuje Lukasová vybití afektů, ale snaží se vést jednotlivce k zodpovědnosti za své chování a činy. Celkově směřuje spíše k poučení a nastiňuje cestu od výchovy k sebevýchově. Oproti bezbřehému naplňování potřeb staví jejich kultivaci a rozvíjení jako základní mechanismus výchovy. Jako nejvyšší potřebu stanovuje Lukasová v souladu s Franklovým dílem potřebu smyslu.

Autorka definuje výchovu jako probouzení a obnovování smyslu pro smysl. Pokud jde o výchovu dětí, sama sebe označuje za příznivkyni výchovy pojaté jako „příprava na život“. To znamená, že rodiče mohou pro svoje děti udělat nejvíce tím, že jim poskytnou pokud možno co nejlepší start do života. Na další události v životě dítěte nemohou mít vliv, to ostatní ve vývoji můžeme označit snad jako osud, náhodu, dopuštění a nebo jako vlastní aktivitu dítěte. Tyto faktory však již rodiče v žádném případě ovlivnit nemohou. Tak tomu je z prostého důvodu, že rodiče nemohou vědět, jakým nárokům a událostem bude jejich dítě v budoucnosti vystaveno. Lukasová uvádí: „Děti mají mít nejen dobrý start do života, ale mají být vyzbrojeny na vše obtížné, co se jim přihodí; připraveny na všemožné situace, s nimiž se setkají. Nemůžeme své děti uchránit od problémů, protože do těch se zcela jistě dostanou. Můžeme však své děti naučit tyto problémy zvládat“ (1997, s. 59). Dále pak je podstatné vstřípit dítěti žádoucí postoje k hlavním oblastem života, tj. k práci, k volnému času, k sexualitě, k budoucímu partnerovi, k životu jako takovému, a to již dříve, než nastoupí dospívání. Jako základní fáze tohoto procesu Lukasová uvádí následující etapy:

- a) období vštěpování v raném dětství, kdy je rozhodující vztah matka – dítě;
- b) následující – lze říci sekundární – období vštěpování, v němž působí vzor vzájemného vztahu rodičů;
- c) vštěpování celkového obrazu o světě prostřednictvím výchovného stylu rodičů.

Zajímavým aspektem práce Lukasové je její pohled na determinaci vývoje osobnosti dítěte, v němž nastoluje spoluzodpovědnost dítěte a dospívajícího za vlastní rozvoj. Poukazuje na to, že v současnosti (v originální verzi v Německu z 80. let) jsou mnohdy problematické projevy dětí jednoznačně přisu-

zovány nesprávnému přístupu rodičů k výchově. Autorka uvažuje o možnostech reparace již existujících chyb ve výchově. Je jasné, že jsou rodičovská selhání a chyby, které lze jen ztěžka napravit (týrání a zanedbávání dětí, deprivace, psychické znejišťování a následná neurotizace v procesu výchovy), ale Lukasová nabízí i jiný úhel pohledu: „Existují chyby, které rodiče nemohou napravit, ale neexistují chyby, které by dospělé děti nemohly překonat“ (tamtéž, s. 132). Nelze totiž opomíjet to, že děti jsou do jisté míry a podle svého věku spoluodpovědné za svou činnost a s postupným vývojem podíl zodpovědnosti narůstá.

Jako významný příspěvek uvádíme dále práce psychoterapeutky českého původu J. Prekopové, po dlouhá léta působící na dětské klinice ve Stuttgartu, jež kromě inspirace etologií a křesťanskou výchovou vykazují největší podíl osobitě koncepte autorky samotné. Ve své práci (např. Prekopová 1993) dokumentuje souvislosti dominujících výchovných praktik v dané společnosti a řeší s nabízenými problémy ve výchově dětí, jak je formulovali rodiče v její poradenské praxi. Většina rodičů, která mohla prodělat neosobní výchovu v jeslích a podobných zařízeních let padesátých až sedmdesátých, se nyní pokouší svým potomkům vynahradit dle jejich názoru a pocitu přirozený kontakt s mateřskou osobou, nad způsobem výchovy svého dítěte se zamýšlí, studuje příručky, mnohokrát vnáší do výchovy demokratické (partnerské) prvky a snaží se „dělat pro své děti to nejlepší“. Výsledkem však často bývá oproti jejich očekávání spíše problémový vývoj dítěte v „malého tyрана“, který svou „panovačností“ zcela ovládá rodinu. Autorka taktéž upozorňuje na úskalí mechanického přenosu různých tradičních zvyklostí při výchově dětí z rozdílných kultur do našeho středoevropského prostoru, na neexistenci pevných ukazatelů a vodítek ve výchově

v postmoderním světě a nemožnost společňání na instinkty a tradiční postupy v rychle se měnících podmínkách současné společnosti.

Pokud bychom chtěli souhrnně charakterizovat publikace, které jsme zařadili do této kategorie, jež se vyznačuje explicitním odkazem k významným teoreticko-psychologickým koncepcím, můžeme zkonstatovat, že v devadesátých letech minulého století snad jako reakce na předchozí období, které se orientovalo spíše na podporu výchovných přístupů založených do jisté míry např. na pavlovovském podmiňování (viz M. Matoušek 1977), dochází k výraznému příklonu k hlubinně psychologickému základu. Kognitivně behavioristické přístupy nacházíme spíše u publikací, které jsou orientovány na specifické problémy (např. Serfontein, G. Potiže dětí s učením a chováním. 1999).

2. Příručky komplexní péče o děti

Významný podíl mezi příručkami na téma „jak vychovávat dítě“ mají publikace, v nichž je přednostně věnován prostor spíše praktickým radám, jež se vztahují k péči o novorozence a malé děti (předškolní věk). Na počátku devadesátých let dochází paralelně s celkovými změnami v přístupu zdravotníků k pojetí těhotenství a porodu (hovoříme obecně a máme na mysli prezentované trendy, nikoli konkrétní chování zdravotnického personálu ve vztahu k nastávajícím matkám a rodičkám) také k zvýšené míře popularizace a osvěty v této oblasti. Tím je míněna propagace plánovaného rodičovství, alternativních přístupů a metod vedení porodu, přítomnost otce u porodu – rooming-in apod. Ruku v ruce s těmito trendy vychází množství bohatě ilustrovaných a fotografiemi vybavených publikací, jež jsou pojaty jako průvodce početím, těhotenstvím, porodem a většinou prvním rokem dítěte. Jedná se pře-

vážně o převody z britské, americké či německé oblasti. Je zřejmé, že nakladatelé počítají s neutuchajícím zájmem o literaturu tohoto druhu. Tyto knihy totiž často bývají jedinou publikací dotýkající se problematiky výchovy v knihovničce mladých rodičů.

Podstatná část obsahu bývá orientována na průběh těhotenství, charakterizuje jeho jednotlivé etapy s jejich charakteristickými rysy a eventuálními komplikacemi. Pozornost je též věnována materiálnímu zabezpečení novorozence, tzn. oblečení, transportním pomůckám, dětskému nábytku, hračkám apod. V těchto publikacích nalezneme kapitoly věnované stravě nastávající matky, dále pak stravě dítěte v prvním roce života se zřetelem k fenoménu kojení. Tyto knihy poskytují spíše informace o hygieně, zdraví a nemocech dítěte, ošetřování nemocného dítěte, zásady první pomoci, rady pro zabezpečení domova před dětskými úrazy a nehodami; výchovných doporučení se dotýkají spíše dílčím způsobem a okrajově.

Výchovná doporučení vycházejí ve většině případů těchto publikací z platformy demokratického přístupu k výchově, zdůrazňují v tomto raném období spíše toleranci a snahu porozumět potřebám malého dítěte a v maximální míře jim vyhovět. Opakovaně zde bývá zdůrazňována závažnost uvědomění si důležitosti rodičovského chování jako vzoru pro návyky správného chování a vznikající strukturu hodnot dítěte (např. Fenwicková 1993, Leachová 1995, Spock; Rothenberg 1992). Přínos takto koncipovaných publikací bezpochyby tkvěl na počátku devadesátých let v upozornění na možnosti jiného než autokratického a direktivního přístupu k dětem (v protikladu k publikacím o těhotenství, porodu a péči o novorozené dítě, jež byly na trhu za socialistické etapy a podporovaly výchovu dítěte na základech učení I. P. Pavlova). Jako klad je možno také chápat na mnoha místech ak-

centovaný názor, že každé dítě je od narození jedinečnou a neopakovatelnou osobností, kterou je nutno již od raných období vývoje respektovat a rozvíjet.

Publikace, kterou uvádíme jako příklad v této kategorii, pochází od renomované autorky Penelope Leachové (1995), jež po studiu historie získala doktorát ze sociální psychologie, která se věnuje systematicky otázkám vývoje a výchovy dětí a dospívajících, dokazuje, že lze spojit v účelný celek kritéria popularizační i odborná. Kniha *Dítě a já* (v originále *New Baby and Child*) provádí rodiče od narození dítěte až do pěti let všemi oblastmi, které s jeho péčí a výchovou souvisejí. Autorka se pokusila propojit oblast empirickou (tzn. zkušenosti s výchovou vlastních dětí) a teoretickou, již se věnovala profesionálně. Výsledkem je přehledná a téměř veškeré problémy vyčerpávající příručka, která je doplněna i údaji pediatrického charakteru, dále pak popisem první pomoci v naléhavých případech.

Povšimneme-li si pasáží, které se dotýkají výchovných postupů, zjistíme, že se autorka snaží ukázat rodičům svět a výchovné problémy z pozice jejich dítěte. Reflexe problémů z tohoto zorného úhlu se nám jeví jako podstatná např. pro autokraticky jednající a uvažující rodiče, aby vzali v potaz osobnost a pocity i velmi malého dítěte. Konkrétní doporučení pro výchovu vycházejí z kulturního rámce anglosaských zemí a jejich zvyklostí. Celkově je výchovná koncepce založena spíše na předcházení konfliktním situacím a přizpůsobování se dítěti a vývojovým stádiím, kterými prochází.

3. Příručky se zaměřením na specifické problémy ve výchově dětí

Pod tento bod zahrnujeme příručky praktických výchovných doporučení a návodů, jež se mnohdy dotýkají velmi specifických

momentů ve výchově v rodině nebo se zaměřují na konkrétní vývojové období a charakteristické výchovné problémy s ním spojené.

Specifickými momenty výchovy v rodině rozumíme:

- a) Výchovu dítěte s určitými specifickými omezeními (ať již v oblasti somatické či psychické).

Kniha S. Kerrové *Dítě se speciálními potřebami* (1997) uvádí nejen rady psychologů a dalších odborníků, ale dokumentuje jednotlivé problémové okruhy péče o postižené dítě osobními výpověďmi rodičů dětí se zdravotním postižením. Tato příručka je určena všem bez ohledu na druh postižení dítěte, zachycuje celou šíři možných specifických poruch od dyslexie, přes alergie až k těžkému somatickému či mentálnímu postižení. Přehledně a jasně radí rodičům, jak zvládnout prvotní reakce na zprávu o postižení dítěte, jak hovořit o těchto problémech se samotným dítětem, ale i s rodinou, příbuznými a přáteli. Publikace dále poskytuje návody, jak uspořádat rodinný život s ohledem na postižené dítě, ale také na sebe a zdravé sourozence. Nevynechává ani praktické rady pro vyhledání pomoci či získávání informací. Pojednává o všech aspektech potřeb dítěte se zdravotním postižením, zahrnuje i problematiku vzdělávání těchto dětí.

Doporučení pro výchovu zdravotně postižených dětí by bylo možno charakterizovat jako rady pro otevřenou a nic nezastírající komunikaci, jako doporučení, která nechávají prostor i pro lidské chyby v obtížné a náročné situaci, již bezpochyby výchova postiženého dítěte je.

V pasážích dotýkajících se výchovných postojů varuje autorka před přehnaným ochraňováním dítěte (hyperprotektivitou). Dále podává konkrétní rady pro zvládání záchvatů vzteku, agrese a náládovosti, ale také se pokouší definovat možné příčiny

tohoto nevhodného chování (např. omezení možnosti sebevyjádření; omezení činnosti doma nebo ve škole; přehnaně liberální výchova; nepřátelské nebo hroživé chování ostatních lidí, zvláště dětí; provokování a sociální izolace; těžký úkol; nuda; změna; léky; dítě není ve své kůži; skryté zrakové nebo sluchové postižení; dítě je unavené nebo hladové; vyžadování pozornosti; vnitřní smutek). Zcela konkrétně autorka uvádí postup, jak reagovat při zlostném výbuchu dítěte, který pokládá za přirozenou reakci na nahromaděnou frustraci v dítěti. Nevídí afektivní scény jako nevhodné chování, ale jako příležitost naučit dítě, že tímto způsobem nevyzíská žádoucí reakce, ale současně že je nablízku někdo dostatečně silný, kdo mu pomůže tento stav ovládnout (metoda v mnohém korespondující s metodou „pevným objetím“ – viz práce J. Prekopové). Autorka dále nabízí řešení, jak do určité míry těmto záchvatům předcházet, eventuálně je zmírňovat. Uvádí možnosti dlouhodobé strategie, která je zaměřena na zlepšení chování dítěte. Zásady této strategie vycházejí z posilování dobrého chování a z láskyplné neústupnosti vůči nevhodnému chování. Autorka doporučuje komunikaci o výchovných problémech v širším společenství (škola, rodiče obdobně postižených dětí, svépomocné neodborné organizace), četbu knih o výchově apod. Za nejdůležitější faktor pak považuje konzistenci a neústupnost v požadavcích na dítě, vnitřní srozumění s pravidly a jejich průhlednost a srozumitelnost i pro dítě;

- b) Výchovu dětí v určitých specifických etapách vývoje se zaměřením na typické problémy daného údobí (např. období „batoletčího vzdoru“, příprava nástupu do předškolního a školního zařízení, období dospívání s důrazem na tematiku sexuální výchovy, problematiku pohlavně přenosných chorob, rizikového chování, drogové prevence).

Publikace Sheily Dainowové *Jak přežít dospívání svých dětí* (2000) se věnuje otázkám zvládání rodičovské výchovy v období dospívání, které je příznačné mnohými konflikty mezi vychovávanými a vychovateli. Jak říká sama autorka: „Tato kniha vám má pomoci získat ‚rodičovskou moc‘, což je schopnost vybudovat s dětmi kladný vztah, v němž spolu budete vycházet po většinu času dobře, budete akceptovat své rozdílnosti a snažit se nalézat taková řešení problémů, která co nejlépe uspokojí potřeby vaše i dítěte“ (s. 7). Úvodní kapitoly této publikace se zaměřují na různé aspekty výchovy dospívajících dětí, popisují se v nich příčiny geneze konfliktních situací a problémů, jež výchovu dospívajících provázejí. Současťi obecněji zaměřených kapitol jsou pak cvičení, která vedou rodiče k uvědomění si vlastních pocitů a prožitků, které jsou spojeny s obtížným úkolem výchovy. Další kapitoly se zabývají některými každodenními problémy s dospívajícími a poskytují praktické návrhy pro řešení obtížných situací, které jsou autorkou předkládány v úzké souvislosti s navrhovanými cvičeními. Struktura a přehlednost je posílena členěním na jasné významové celky, které nesou výstižný název v podobě výzvy a doporučení pro rodiče (např. „Nebojte se konfliktů“; „Předložte svůj postoj“; „Mít rodičovskou moc znamená znát svá práva“). Závěrečná část je věnována závažnějším problémům (kapitola s příznačným názvem „Sex, drogy a rokenrol“), kde autorka znova zdůrazňuje, že neexistuje jednoznačně jediné správné řešení, a dokonce podotýká, že některé z problémů již jsou ze strany rodičů řešitelné jen stěží. Nicméně vždy jsou možnosti, jak na problémovou situaci reagovat anebo se obrátit na některou z odborných institucí řešících danou problematiku, jejichž výčet je též typově uveden (lékař, sociální pracovník, psycholog, psychiatr atd.);

- c) Výchovu zaměřenou na jednotlivé oblasti osobnostního rozvoje (rozvíjení tvořivosti, zdravého sebevědomí, zodpovědnosti apod.).

Knižní trh byl v devadesátých letech slova zaplaven populárními a popularizačními knihami, které mapují nejrůznější lidské konání nevyjímaje výchovu dětí a přinásejí strukturované návody pro dosažení vytčených cílů (např. výchova dětí k zodpovědnosti, podpora tvořivého myšlení, nácvik asertivního jednání). Mnohdy se může jednat o poněkud zjednodušující práce, jež svým určením neaspirují na naplnění kritérií „vědeckosti“, které však není možno ve výčtu ignorovat, ale naopak věnovat jim patřičnou pozornost již z toho důvodu, že jsou pro svou jasnost a pochopitelnost přístupné širokému auditoriu čtenářů, tedy právě rodičům, kteří jsou ve výchově dětí hlavním a určujícím činitelem.

Výchovná doporučení bývají podávána v jednoduché formě (mnohdy jsou tato jednovětá doporučení přímo názvem jednotlivých kapitol), obsahují i kazuistické příběhy, které daná tvrzení ilustrují skutečnými příběhy a situacemi z klinické praxe či z rodinného života autorů. V závěru jednotlivých kapitol stojí většinou shrnutí, které podává instruktivní návod k výchovným postupům pro rodiče (Eyreovi 1996, Berneová; Savary 1998 aj.).

Publikace *Jak nevychovat dítě s pocitem méněcennosti* (Berneová; Savary 1998), kterou uvádíme jako příklad v této kategorii, se zabývá výchovou dětí z hlediska budování sebedůvěry, sebeúcty (v anglickém originále self-esteem), je zaměřena na konkrétní výchovné situace. Sebedůvěru pojmávají autoři jako postoj, potřebu či zdroj energie.

Někteří autoři sebedůvěru pojednávají výlučně jako druh postoje k sobě samému či hodnocení sebe samého. Tento názor pokládají Berneová a Savary (1998) za neúpl-

ný. Jako podstatnou charakteristiku uvádějí rozměr sebedůvěry jako potřeby. Sebedůvěra též plní úlohu zdroje energie, která umožňuje dětem rozvíjet běžnou denní činnost a cítit se spokojeně.

Kniha předkládá rodičům konkrétní rady v jednotlivých kapitolách (I. Budování vztahu, II. Nevzbouzejte v dítěti hrůzu, III. Věnujte péči prožitkům úspěchu, IV. Most ke světu plnému lásky, V. Podporujte svobodu volby, VI. Jak zvládnout silné emoce, VII. Pozitivní přístup plný porozumění), nemá ovšem nahradit odbornou intervenci v indikovaných případech, ale být jejím doplňkem, který mohou zabezpečovat právě rodiče.

Koncepce autorů (manželského páru, který vychoval tři děti vlastní a tři přijaté do rodinné péče) vychází z předpokladu, že úspěch pomáhá budovat sebedůvěru. Domnívají se dále, že prožitek úspěchu vede k postoji kladného očekávání, a tak dítěti dodává povzbuzení a energii pro další úspěch. Úspěch však není jediným zdrojem růstu sebedůvěry. Velmi významnou roli hraje v tomto případě i kvalita vztahu a důvěryhodnost úspěchu jako takového. Děti jsou schopny rozlišit velmi citlivě, zda někdo jejich úspěch zmanipuloval, nebo zda jim k němu někdo dopomohl láskyplnou péčí a důvěrou.

Celkově je možno zhodnotit kladně přehlednost a jasnost dávaných doporučení. Publikace je však použitelná pro omezený typ výchovných problémů a je zřetelné, že se jedná o převod z jiného kulturního prostředí, které se vyznačuje odlišnými žádoucími osobnostními charakteristikami.

4. Příručky o výchově na podkladě určitého životního stylu a filozofie

Jednotlivá společenství lidí s podobnými charakteristikami se z pochopitelných důvodů od sebe výrazně liší.

Jedním z charakteristických rysů daných skupin (ať již se jedná o sociální zařazení, náboženské ideály či jiné ideje) může být rozdílný přístup k dětem nebo ke způsobu výchovy v rodině. Po roce 1989 se na knižním trhu objevila řada publikací, které se zabývají výchovou vycházející z křesťanských pozic a poskytují výchovná doporučení věřícím rodinám. Specifický životní styl pochopitelně nevychází pouze z náboženského přesvědčení, ale mnohdy též z určitých zálib, volnočasových aktivit a také profesního zařazení, jež ovšem nejsou tak výrazně identifikovatelné ve sledované knižní produkci na téma výchova dětí v rodině. Dalším faktorem může být i politické či jinak ke společnosti směřující přesvědčení (např. feminismus).

Významným příspěvkem k problematice výchovy dětí v rodině v křesťanském kontextu se jeví rozsáhlé dílo Jamese Dobsona: překlady jeho četných publikací se staly od počátku devadesátých let neoddelitelnou součástí nabídky knižního trhu u nás. Dobson jako psycholog a pediatr předkládá ve svých pracích výchovné zásady, jež vycházejí z židovsko-křesťanských morálních principů. Zdůrazňují především autoritu a jistotu rozhodování na straně rodičů, což se nám jeví jako významný charakteristický rys, který doprovází příručky o výchově zejména v druhé polovině 20. století. Tento příklon k akcentaci rodičovské autority a vážnosti můžeme chápat i jako odpověď na vlnu liberalismu reagujícího na patriarchálně-autokratické postoje k výchově století předcházejícího. J. Dobson není jediným autorem, který jakoby vrací rodičům právo na rozhodování o výchově jejich vlastních dětí. Stejně jako další autoři (o jejichž názorech hovoříme i v jiných pasážích tohoto textu – viz např. Prekopová, Lukasová) upozorňuje rodiče na skutečnost, že pro žádoucí výchovu svých dětí mají relativně krátký a omezený

časový úsek (od narození do počátku dospívání) a že předcházet konfliktům s dospívajícími či dospělými dětmi znamená předat svoje hodnoty, morální zásady a smysl rodinného života ještě před nástupem puberty a osamostatňováním se dospívajících dětí. V úvodu knihy *Výchova dětí* (1995) Dobson shrnuje svá východiska a zdroje výchovné koncepce a odkazuje na biblické prameny. Podotýká též, že v minulosti se mohly matky spoléhat na tradici a zkušenosti širšího společenství starších žen a nebyly nutné žádné publikace o výchově pro rodiče. V současnosti konstatuje výrazný příklon rodičů k radám odborníků (dětských lékařů, psychologů, psychiatrů, pedagogů). Ten je způsoben obavami a nejistotou mladých rodičů, kteří již nežijí v „široké rodině“, jež by zahrnovala i prarodiče. Rodiče tak žijí v neustále se proměňujícím světě a společnosti, kde jsou i nejbližší sousedé cizími lidmi. Díky těmto změnám v tradičním rodinném uspořádání bylo během posledních čtyřiceti let ve Spojených státech amerických dle Dobsona vychováváno čím dál větší množství dětí podle rad odborníků. Autor ovšem konstatuje, že tato skutečnost nikterak výrazně nepřispěla k optimalizaci rozvoje duševního zdraví dětí americké populace.

Problematika stanovování hranic ve výchově a v mezilidské komunikaci vůbec, jak již bylo zmíněno, je významným prvkem předkládaných koncepcí výchovy v rodině. Autoři řady dalších publikací, jež se vedle Dobsona významně prosadili na českém knižním trhu devadesátých let, H. Cloud a J. Townsend vycházejí ze zásad křesťanské vírouky a životních hodnot. Jejich publikace *Děti a hranice* (1999) je určena rodičům dětí všech věkových kategorií, ale nejenom jim. Dalšími cílovými kategoriemi čtenářů jsou jmenováni učitelé, prarodiče, trenéři, sousedé, vychovatelky v družině, domácí opatrovnice, pracovníci s mládeží v církvi,

ale i dospívající, kteří pracují na stanovení svých vlastních hranic. Kniha není pojata chronologicky a nezabývá se postupně jednotlivými stadii vývoje dítěte. Autoři se pro tuto koncepci rozhodli z toho důvodu, že pokládají princip tvorby hranic ve vztahu k dětem za univerzální a fungující bez ohledu na vývojová stadia. Kniha je spíše zaměřena na rodičovský přístup k dítěti než na jeho vzdělávání. Má být pomocníkem v řešení výchovných situací a krizí v rodičovství, definovány jsou okruhy problémů, s nimiž se rodiče při výchově mohou nejčastěji potkávat (impulzivnost, lhostejnost k pokynům rodičů, vzdorování autoritě, kňourání, otálení, neschopnost dokončovat úkoly, agresivní chování, problémy ve škole, konflikty s kamarády, předčasný sex, drogy, party). Autoři se ovšem nezaměřují na dané problémové okruhy, ale předestírají spíše principy a klíčové myšlenky, které dětem pomáhají přijmout zodpovědnost za svůj život. Autoři přímo uvádějí, že „...myšlenky jsme načerpali ze studia Bible a Božího vyučování o zodpovědnosti, správcovství a sebeovládání...“ (Towsend; Cloud 1999, s. 5). Tvrzení a výchovná doporučení jsou dokumentována biblickými citáty a také kauzistikami, které vycházejí ze zkušeností autorů a jejich známých s výchovou vlastních dětí.

Termín hranice definují autoři jako „vlastnickou mez“, jež určuje člověka a stanovuje, kde daný jedinec končí a kde jsou obrysy někoho druhého. Dítě potřebuje vědět, kde začíná, za co má přijmout zodpovědnost a za co přijímat zodpovědnost nemusí. Rodičovská úloha je složitá. Podle autorů se děti nerodí s hranicemi. Hranice si osvojují až z vnějších vztahů a výchovy, jejich rodiče tedy musí mít ve vztahu k nim hranice jasné a jednat s nimi tak, aby jim pomohli internalizovat jejich vlastní hranice. Za podstatu hranic je pokládáno sebeo-

vládání, zodpovědnost, svoboda a láska. Nejpodstatnější úlohou pro rodiče je stanovování mezí.

Závěr

V tomto příspěvku jsme se pokusili o zpřehlednění a deskripci podoby výchovných doporučení v příručkách pro rodiče, které se objevily jako překlady ze zahraniční produkce v průběhu devadesátých let dvacátého století na českém knižním trhu. Na základě jejich obsahu můžeme obecně konstatovat autory velmi často deklarovaný příklon k respektování individuality a rozvíjení osobnosti dětí již od raného věku, jež je v úzké souvislosti se zdůrazněním silného emočního vztahu rodičů k dítěti, a vytvoření základního pocitu bezpečí a důvěry. Významný akcent je kladen také na rozvíjení silných stránek dítěte (např. stimulace kognitivních, sociálních, tvořivých schopností a dovedností). Dalším charakteristickým rysem je vyzdvížení významu potřeby řádu a pravidel (často ve formě vymezování hranic ve výchově). Pokud bychom chtěli na základě popisovaných publikací stanovit podobně jako Langmeier ve své historizující studii z roku 1977 převládající ideu o výchovném cíli devadesátých let dvacátého století, byla by to idea šťastného, spokojeného a úspěšného dítěte, kterému je umožněn rozvoj individuálního potenciálu v rámci jasně strukturovaných společenských a morálních norem.

V jednom z příspěvků k problematice rodičovské výchovy české proveniencie, v knize O. Matouška *Dospívání chlapců v Čechách* (1997), již jsme z důvodu omezení výběru popisovaných publikací na knihy zahraničního původu záměrně vynechali, můžeme najít zajímavé zhodnocení současného ideálu výchovy v rodině. V kapitole „Výchova jako téměř nadlidský úkol“ Matoušek shrnuje historický vývoj rodinné

výchovy a poukazuje na skutečnost, že většinou koncepce příruček o výchově pro rodiče z přelomu století vychází ze samotného povolání autorů, jimiž byli kněží; dále v padesátých letech doporučení adresovaná matkám od dětských lékařů, která podporovala striktní tříhodinové intervaly v kojení a odmítala nadbytečné mazlení s dětmi jako nevhodné a rozmazlující. V šedesátých letech došlo ke kulminaci liberalismu ve výchově (po vzoru USA), jejíž důsledky se pak projeví o dvacet let později částečně i ve zvýšené míře kriminality mladistvých (viz. veřejná prohlášení dětského lékaře B. Spocka původně zastávajícího liberální postoje k výchově). Současný ideál výchovy v této civilizaci pak definuje jako: „...chce respektovat individuální zvláštnosti dítěte a chce spojit rodičovskou lásku, bezvýhradné přijímání dítěte s jasným určováním hranic, které by dítě nikdy nemělo překračovat“ (s. 45), což významně koresponduje s našimi zjištěními o podobě výchovných doporučení v překladových publikacích, jež byly předloženy prostřednictvím knižního trhu české veřejnosti v průběhu devadesátých let dvacátého století.

Musíme však závěrem ještě dodat, že sledované období taktéž nese v jednotlivých doporučeních pro výchovu dětí jistý rozpor a následně pak důležitou obecnou otázku. Je správné vychovávat dítě tak, aby bylo úspěšné a výkonné z hlediska požadavků, které na jednotlivce klade současná společnost a její převládající hodnoty, ač mohou být mnohdy v rozporu s osobním přesvědčením rodičů (právo na seberealizaci a osobní štěstí; spotřební způsob života; výkonová orientace apod.)? Nebo by měla být cílem výchovy jednotlivce i postupná transformace společnosti a jejího hodnotového zaměření? Příručky o výchově dětí z devadesátých let dvacátého století zrcadlí tento protikladný přístup a současně ponechá-

vají prostor pro osobní svobodné rozhodnutí rodičů, kteří zůstávají i přes mnohé změny v podobě rodinného života v největší míře zodpovědnými za socializaci a zdravý vývoj svých potomků.

Literatura:

- BERNEOVÁ, P.H.; SAVARY, L.M. *Jak nevychovat dítě s pocitem méněcennosti*. Praha : Portál, 1998.
- CLOUD, H.; TOWNSEND, J. *Děti a hranice*. Praha : Návrat domů, 1999.
- ČÁP, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha : ISV, 1996.
- DAINOWOVÁ, S. *Jak přežít dospívání svých dětí*. Praha : Portál, 2000.
- DELAROCHE, P. *Rodiče, nebojte se říkat ne*. Praha : Portál, 2000.
- DINKMEYER, D.; MCKAY, G.D. *STEP: Efektivní výchova krok za krokem*. Praha : Portál, 1996.
- DOBSON, J. *Láska a kázeň ve výchově dětí*. Praha : Návrat domů, 1997.
- DOBSON, J. *Rodičovství chce odvahy*. Praha : Návrat domů, 1995.
- DOBSON, J. *Výchova dětí*. Brno : Nová naděje, 1995.
- EYRE, L.; EYRE, R. *Tři kroky k pevné rodině*. Olomouc : Votobia, 1996.
- FENWICKOVÁ, E. *Velká kniha o matce a dítěti*. Bratislava : Perfekt, 1992.
- GUGGENBUHL-CRAIG, A. *Manželství je mrtvé, ať žije manželství!* Psychologický esej. Praha : Gemini 99, 2001.
- KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*. Praha : Portál, 1998.
- KEROVÁ, S. *Dítě se speciálními potřebami*. Praha : Portál, 1997.
- LANGMEIER, J.; LANGMEIEROVÁ, D. *Výchova dítěte v rodině a mravní vývoj dítěte*. In LINHART, J.; KODÝM, M.; KOTÁSKOVÁ, J., a kol. *Mravní vývoj dítěte v socialismu*. Praha : Academia, 1977.

- LEACHOVÁ, P. *Dítě a já od narození do pěti let*. Praha : Cesty, 1995.
- MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha : Portál, 1994.
- MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha : Portál, 1999.
- MATĚJČEK, Z. Výchovný styl jako stín vlastního dětství. *Děti a my*, 1999, č. 1, s. 17.
- MATOUŠEK, M. *První rok života*. Praha : Avicenum, 1977.
- MATOUŠEK, O. *Dospívání chlapců v Čechách a na Moravě*. Praha : Portál, 1997.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha : SLON, 1999.
- PREKOPOVÁ, J. *Když dítě nechce spát*. Praha : Portál, 1997.
- PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran*. Praha : Portál, 1993.
- PREKOPOVÁ, J.; SCHWEIZEROVÁ, Ch. *Neklidné dítě*. Praha : Portál, 1994.
- ROGGE, J.-U. *Děti potřebují hranice*. Praha : Portál, 1996.
- SERFONTEIN, G. *Potíže dětí s učním a chováním*. Praha : Portál, 1999.
- SINGLY, F. de. *Sociologie současné rodiny*. Praha : Portál, 1998.
- SPOCK, B.; ROTHENBERG, M.B. *Vy a vaše dítě*. Praha : Victoria Publishing, 1992.

TEXTY Z KONFERENCE DOKTORSKÝCH STUDENTŮ

Aktuální problémy pedagogiky ve výzkumech studentů doktorských studijních programů. Olomouc : PdF UP, 2003. ISBN 80-7220-163-8.

Sborník příspěvků ze studentské vědecké konference přináší texty, v nichž doktorští studenti pedagogiky a dalších oborů z různých pracovišť v České republice před nedávnem prezentovali své dílčí projekty v různých stadiích jejich rozpracovanosti (konference proběhla 3. prosince 2003).

Po dvou úvodních příspěvcích (D. Nocar: Informační a komunikační technologie ve vzdělávání, J. Pospíšil: Filosofické kořeny a vybrané pedagogické problémy současného pedagogického paradigmatu) následují texty rozčleněné do sekcí, které pořadatelé označili takto: sekce obecně pedagogická (12 příspěvků), sekce didaktik exaktních oborů (12 příspěvků), sekce lingvistická (12 příspěvků) a sekce uměleckých, psychologických a příbuzných disciplín (10 příspěvků).

Sborník naznačuje potenciálně silné stránky studentských projektů i řadu výzev, s nimiž se doktorští studenti budou muset ještě vyrovnávat, má-li být jejich úsilí oprávněně završeno úspěšnou obhajobou doktorské dizertace. Sborník je ovšem také dokladem snah (tentokrát olomouckých kolegů) nabízet doktorským studentům pedagogiky i jiných oborů výraznější možnosti komunikace, výměny zkušeností, spolupráce – a tím zkvalitňovat jejich přípravu.

(mp)

